

SZEMLE

ANNE PEDERSEN

DEAD WARRIORS IN LIVING MEMORY – A STUDY OF WEAPON AND EQUESTRIAN BURIALS IN VIKING-AGE DENMARK, AD 800–1000

(Publications from the National Museum, Studies in Archaeology & History Vol. Jelling Series. Vol. 20:1/1. Text. 299 o., Vol. 20: 1/2. Catalogue. 187 o., 70 tábla. Copenhagen, 2014. ISBN: 978 87 7674 840 1)

A terjedelmes, kétkötetes munka egy hároméves kutatási projekt végeredménye,¹ amely a viking kori, azaz 800–1050 közötti Dániában (beleértve a mai német Schelswig és a mai svéd Scania területét is) feltárt fegyvermellékletes és lovas temetkezések, sírleletek áttekintésére, történeti-régészeti elemzésére és katalógusban való közzétételére vállalkozott. Ez utóbbit foglalja magába a kiadvány második kötete, amely nemcsak a dán leleteket listázza, hanem egy rövid norvég és svéd válogatást is tartalmaz, a dán anyaghoz hasonlóan táblázatokba rendezve.² Szintén itt találhatóak a leletek és a datált temetkezések megoszlását bemutató térképek és a leletfotókat, rajzokat tartalmazó táblák. A kötet egyúttal a korábbi, rendkívül kiterjedt, a témára vonatkozó skandináv régészeti és történeti irodalom tömör áttekintését is nyújtja. A feldolgozott leletek időhatára gyakorlatilag 2006, míg maguknak a vizsgált leleteknek a földbekerülési ideje leginkább a X. századra tehető.

Anne Pedersen művének a témája nemcsak a viking kor sajátos régészeti hagyatéka miatt különleges, hanem a leletek történeti forrásértéke miatt. Egy olyan korszakhoz köthetők, amely nagymértékű társadalmi, politikai és vallási változásokat hozott a térségben, még ha a krisztianizáció és az új hit, a kereszténység elterjedésének pontos menete vitatott is. A Jelling-dinasztia alapítója, Kékfogú Harald (I. Harald Gormsson, ur. 958–986) püspökségeket alapít. Igaz, elsőként három dániai püspök már 948-ban feltűnt a forrásokban, ők azonban inkább a Hamburg-brémai egyháztartomány térítőpüspökeinek tekinthetők. 965-re datálható egy rúnakő, amely megemlékezik a kereszténység terjedéséről, s majd Harald unokája, Cnut idején szilárdult meg a keresztény vallás.

A temetkezési szokások változása és az új hit terjedése szorosan összekapcsolódott: a IX. századra a hamvasztásos temetkezés volt a jellemző, míg a kereszténység általános elterjedésének idejéből koporsós, nagyon szegény és egyszerű melléklettel rendelkező sírok kerültek elő. A kettő közötti időszakban, a X. században viszont nagy számban nagyon gazdag fegyveres, lovas és egyéb mellékletekkel – kivételes esetekben szekérrel, hajóval (Ladby), vagy kutyával – ellátott temetkezések fordultak elő. A kötet többek között arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért terjedt el minden előzmény nélkül ez a mellékletes temetkezési forma a X. században, és hogyan hozható mindez összefüggésbe a kor vallási és politikai viszonyainak átalakulásával.

¹ A korábbi publikációkra lásd: *Anne Pedersen: Weapons and Riding Gear in Burials: Evidence of Military and Social Rank in 10th Century Denmark?* In: *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1–1300*. Ed. *Anne Nørgård Jørgensen and Birthe L. Clausen*. Copenhagen, 1997. 123–135. o.; *Uő: Bridging the Distribution Gap: Inscribed Swords from Denmark*. In: *The Viking Age: Ireland and the West. Papers from the Proceedings of the Fifteenth Viking Congress, Cork, 18–27 August 2005*. Ed. *John Sheehan and Donnchadh Ó Corráin*. Dublin, 2010. 309–321. o.; *Uő: Military Organisation and Offices – the Evidence of Grave Finds*. In: *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia*. B. Poulsen & S. Sindbæk eds. Brepols, Turnhout, 2011. 45–61. o.

² A táblázatok leletcsoportok szerint (kard, balta, lándzsahegy, nyílhegy, pajzsmaradvány, sarkantyú, kenyel, kantár, kocsi alkatrész, lómaradvány, fa vödör, réz ötvözet alapú edény) és kronológiai alapon (kora- és kései viking kori temetkezések, valamint IX–X. századi érméket tartalmazó sírok) különülnek el. A térképek a leletek eloszlását mutatják be.

A temetkezési szokásokról már a XIX. század első felétől vita folyik a dán tudományos életben. A viking korszak iránti tudományos érdeklődés Dániában arra az időszakra vezethető vissza, amikor megalapították Koppenhágában az Északi Régiségek Királyi Múzeumát (1807), a Nemzeti Múzeum (1892) elődjét. Vizsgálták a sírméreték és sírhalmok kérdését, s felmerült, hogy bár a sírméret alapján következtetni lehet a társadalmi státuszra, a temetkezési formát a helyi szokások is meghatározzák. A temetkezés visszatükrözi a korabeli társadalmat, a sírmellékletek pedig utalnak a pogány vallásra (C. Neergard, 1892). Más vélemény szerint a temetkezés nem az elhunyt gazdasági-társadalmi státuszát, hanem közösségével való kapcsolatát fejezi ki (E. Aner, 1952). Többen a fegyveres sírokat a jellingi királyság viszonyrendszerében is értelmezték: Jelling volt a központ, melynek egykori területén találkozhatunk sírba temetett fegyverekkel. Egyesek pusztán a társadalmi változásokkal, míg mások a kereszténység terjedésével magyarázzák az ősi skandináv hitvilágba tartozó Valhalla-kultusz erőteljes kifejeződését a temetésekben. Egyfajta identitáskereső, az idegen kultúrának ellenálló („kulturális reakció”) szerepe lehetett a régi, fegyverviselő réteghez köthető túlvilági kép hangsúlyos megjelenésének. A Valhalla ugyanis a hősiesség halált harcosok égi lakhelye, így vált fő erénnyé a csatákban szükséges bátorság. Bár hozzáteszik, hogy a temetkezésben nem feltétlenül csak a Valhalla-kultusz, hanem a korabeli frank udvari szertartásrend is visszatükröződhet (H. Vierck *imitatio imperii*-elmélete, 1984, D. Ellmers, 1980). Ugyanakkor vannak, akik a Meroving temetkezési analógia alapján kétségbe vonják a sírmellékletek pogány mivoltának egyértelműségét (A. S. Gräslund, 1985).

Figyelmet érdemel az angolszász temetőkből levont következtetés is: a csontvázletelek és a fegyverek összetevése alapján kijelenthető, hogy nincs közvetlen kapcsolat az eltemetett fegyver, valamint az elhunyt kora és fizikai képességei között. Tehát a fegyveres temetkezés inkább a társadalmi-ideológiai „harcos-státusz” rituális manifesztációja. Ezt bizonyítja az is, hogy az angolszász sírok és a krónikákban említett csaták között nincs korreláció. Békeidőben jellemzőbb volt a fegyver sírba helyezése, mint háborús időszakban, amikor szükség volt rá. (H. Härke, 1990).

A korszakot és tárgyi emlékeit eleinte az írott források tükrében értelmezték, azonban a leletek számának bővülésével a két forrástípus által nyújtott értelmezési lehetőségek távolodni kezdtek egymástól. A temetkezési szokások elsődleges forrásai a feltárt sírok, amelyek különböző tárgycsoportokat tartalmaznak, elsősorban fegyvereket és lovas felszereléseket. Ezek vizsgálata azért is indokolt, mert e leletcsoportok jelentették a pogányság és a társadalmi differenciálódás szimbólumait. A viking harcosokról kialakult képet a közelmúlt kutatási eredményei árnyalták.

Kiemelkedő személyek sírja kardot, lándzsát tartalmaz, egyes esetekben pedig bővített felszereléssel (például balta) is találkozunk. Védőfegyverzet tekintetében korántsem fedezhető fel hasonló nagyságú koncentráció: a pajzs nem gyakori, testpáncélra pedig nincs dán példa. Az íjak és nyílhegyek sírba helyezése hasonlóan nem általános, ezek inkább vadász, mintsem hadi eszközökként szolgáltak. A szerző előszeretettel alkalmazza az ismert norvég tudós, Jan Petersen fegyvertipológiáját,¹ tudatában annak, hogy ez nem fedi teljes mértékben a dán fegyverek elterjedését. Ennek megfelelően egyes baltatípusok a kelet- vagy dél-balti hagyományhoz tartozhatnak. A teljes fegyverkorpusz részletes vizsgálata ugyanakkor hozzájárulhat a tipológiai rendszerek árnyalásához, különösen a lándzsahegyek tekintetében, amelyeknél néhány típus feldolgozása még várat magára. Mindemellett a fegyverek számának jelentőségét nem szabad túlhangsúlyozni: kevesebb fegyver nem szükségszerűen utal egyszerűbb temetkezésre. A társadalmi hierarchia visszatükröződése a sírmellékleteken nem csupán mennyiségi kérdés, a tárgyak minősége, különlegessége ugyanúgy ragkifejező lehet.

¹ Jan Petersen: De norskevikingesverd. En typologisk-kronologiskstudie over vikingetidensvåben. Videnskapselskabet Skrifte, II. Hist.-Filos. Klasse, 1919. No. 1. Kristiania (Oslo). VIII–XI. századi norvég leletek alapuló tipológia, a kardtípusokat az alaki sajátosságok és díszítettségek alapján különíti el, kevesebb szerepet játszik a csoportosításban a penge. Petersen tipológiai rendszerét északnyugat- és közép-európai, ezen belül magyar leletekre is alkalmazzák. Kovács László: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti Tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 291–308. o. Dán kardleletekre ezen kívül M. Jakobson (1992), A. Geibig. (1991) és E. Oakeshott (1991) kardtipológiai rendszere is alkalmazható.

A lovasfelfelkészések háttér és ígás lószerszámokat tartalmaznak – itt sokkal korlátozottabbak a csoportosítási lehetőségek, de megalkotható egy relatív tipokronológia, amely azonban nem egyezik meg a norvég és svéd rendszerekkel. A kettős kapcsolódású, karikás végű zablá – ami a norvég és svéd területeken túlsúlyban van – Dánia területén ritkán jelenik meg. Nincs adat a Norvégiából és Svédországból ismert réz ötvözet szíjelosztóra sem. Másrészt a dán lovasfelszerelések teljesen egységes és a fegyverleletekhez hasonlóan rövid periódusokra datálhatók.

A többi vizsgált lelet feltehetően az elhunyt személyes dolgai közé tartozott: kés, fenékö, ritkábban tűzkő, fésű. Textília, díszítő arany vagy ezüst (szövet) pár sírból került csak elő, a csat, fibula, fém ruhatartozékok nem tűnnek általánosnak, annak ellenére, hogy találunk ezekre példát közel azonos idejű lelőhelyekről.

A sírok vizsgált tartalmát, így a néhány említett tárgycsoporthoz tartoznak, a fegyverek és a lovas felszerelések, amelyeket az étkezésekhez, lakomákhoz kapcsolódó eszközök és luxuscikkek egészítettek ki, az egyes sajátos leletcsoportok azonban nem egyenlő arányban mutatkoznak a sírokban. Tehát a temetkezéshez kapcsolódó leletek szűk tárgyválasztásra utalnak, nem kerül kultikus felhasználásra a skandináv műhelyek minden terméke.

A szerző összegzőképpen megállapítja, hogy a korai, XIX. századi régészeti gondolkodással ellentétben a fegyverek és lovas eszközök sírba helyezése korántsem volt egységes és folyamatos temetkezési szokás a viking kori Skandináviában. Ehelyett a helyi variációk és a változatok sajátos „mintázatot” alkotnak, amit tovább tarkítanak az állagmegőrzés eltérő lehetőségei. Bár látványosan nő a feltárt sírok száma, a fő elméletek a temetkezési szokásokkal és azok variációival kapcsolatosan lényegükben változatlanok.

A fegyveres temetkezés csak egy körülhatárolható réteg szokása volt, a fegyverek sírba helyezése kultikus jelentőséggel bírt. A dán fegyveres sírok többsége – hasonlóan a lovas szerszámokat tartalmazó példákhoz – egy elkülöníthető csoportot alkotnak, amely a X. századot fedi le. A kezdeti szakasz azonban a IX. század utolsó évtizedeire, az utolsó fegyveres sírok pedig a XI. század elejére datálhatók. A lovasfelszerelések eloszlása fokozatos fejlődésre enged következtetni délről északra. A X. század harmadik negyedében, úgy látszik, eltűnt a mellékletes temetkezés Dél-Jutlandból, és jöllehet lovas felszerelést találtak ebből az időből Schleswig területén (Farsø-típus), nagyobb koncentrációban fordul elő Észak-Jutlandon. A lovas mellékletes temetkezési szokás azon térségek peremterületein élhetett tovább, ahol korábban is gyakorolták. Hasonló a helyzet a fegyvermellékletekkel is: a széles pengéjű harci balták szintén az észak-jutlandi és a scaniai területekre koncentrálnak, délről nincsen egyértelműen temetkezésből származó példány. A délnyugat-jutlandi eloszlási szakadék a térség gazdasági-politikai helyzetét tükrözi viszsza: a nyugat-jutlandi partvidék kulturális kapcsolatai Nyugat-Európával már a viking kor előtti időkre is visszavezethetők.

A csontvámaradványokon végzett vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a férfiak többségét szegényes melléklettel vagy anélkül temették el. A fegyverzet és lovas felszerelés jelenléte csak különleges személyek vagy csoportok esetében áll fenn, és ez a különlegesség a harcos réteg funkciójában és ideáljában keresendő. Az ilyen temetkezésekben egyfajta elkülönülési szándék figyelhető meg más társadalmi rétegekkel szemben. Az elhunyt nem volt szükségszerűen harcos, azonban önmeghatározásában és még inkább környezetével való kapcsolatában fontos szerepet játszott a harcos ideálon alapuló értékrend. Mindez nemcsak a skandináv népeknél, hanem a korabeli nyugat-európai gondolkodásban is felfedezhető.

Nehéz meghatározni az egyén vallási meggyőződését és annak megjelenését a temetkezésben. Annyi bizonyos, hogy szükségesnek tartották a felsőbb rétegek hatalmának kifejezését, ehhez hasonlóan a temetkezések tükrözhetik a függetlenség hangsúlyozására, vagy akár a kereszténységgel szemben képviselt törekvéseket. Feltételezhető, hogy a gazdagon eltemetett személyek az uralkodó hatalmát támogató, a status quo-t védő, a király közvetlen környezetét alkotó elitréteg tagjai, ez azonban tovább árnyalható. Egyrészt a mellékletes temetkezés egységesített formában a vezető rétegtől alacsonyabb rangú személyeknél is megjelent, másrészt kérdéses az elhunyt és a sírba helyezett tárgyak kapcsolata: ugyanazon műhelyhagyomány jellegzetességeit magukon viselő darabok különböző okokból – akár egy tisztségbe történő beavatás, vagy egy hűségskü alkalmával, ajándékként – kerülhettek az eltemetett személyhez. Az ilyen jellegű politikai kapcsolatok nagy távolságra is kiterjedhettek, például a Ladby-nél feltárt gazdag hajótemetkezés és

a norvég Asak leletei között is hasonlóságot vélnek felfedezni. A X. század derekán a kereszténység hivatalosan is elfogadottá vált, jóllehet nem minden társadalmi körben egyformán, hiszen a gazdag sírmellékletes temetkezések még vitatott ideig folytatódtak. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy a dán politikai-társadalmi viszonyok stabilizációja mentén igény merülhetett fel a közhatalom temetkezésbeli megnyilvánítására. Ugyanakkor a kereszténység erre nem adott megfelelő alternatívát, hiszen pozitív fogadtatása ellenére nem rendelkezett olyan nyelvezettel, amellyel a társadalmi kiváltságokat a szokott módon meg lehetett volna jeleníteni.

A viking régészeti anyag bemutatása és elemzése a magyar honfoglalás-kori kutatás számára is érdekes, sokszor hasznosítható párhuzamot jelent és megfontolandó kutatási szempontokat vet fel.

Haramza Márk

CHRISTINE GRIEB

SCHLACHTENSCHILDERUNGEN IN HISTORIOGRAPHIE UND LITERATUR (1150–1230)

(*Krieg in der Geschichte*, Bd. 87. Schoeningh Ferdinand GmbH, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2015. 346 o. ISBN: 978-35-0678-136-9)

A háborút kultúrtörténeti szempontból is vizsgáló sorozat, a *Krieg in der Geschichte* újabb középkori kötetének kézírata is a Regensburgi Egyetemen született, Hans-Henning Kortüm¹ irányításával 2013–2014-ben. A sorozat korábbi kötetei sem ismeretlenek a magyar olvasóknak, hiszen Martin Clauss munkáját ismertettük.² A mostani mű száz év elbeszélő és szépirodalmi forrásainak a csataleírásait tekinti át, s próbálja kitapintani a két műfaj közötti hasonlóságokat és különbségeket, miközben egy gondosan felépített szempontrendszer (hősök, ellenfél, egyszerű harcosok és egzotikus mellékszereplők mint szörnyek, harci cselekmény, erőszak, taktika, hadicsel, menekülés és visszavonulás, a csatater birtokbavétele, harci beszédek, fegyverzet, lovak, természeti jelenségek, erőszak és annak áldozatai, isteni beavatkozás és csaták liturgiája, a résztvevőkre és áldozatokra vonatkozóan számadatok) alapján igyekszik a leírások forrásértékét vizsgálni, leginkább azt relativizálni a visszatérő toposzok azonosításával és az elbeszélések szerkezetének összehasonlításával. A kötet időhatárainak megválasztása a nyugati udvari irodalom fénykorával esik egybe, amit a világi megrendelők és közönség előtérbe kerülése éppúgy jellemez, mint az irodalmi és a történeti műfajok elkülönülése. A szerző a címben ugyan nem szűkíti a bevont források körét, de gyakorlati okokból a latin és német (középfelnémet) nyelvűeket veszi alaposabban górcső alá. Ugyanakkor mellőzi az itáliai forrásokat és a rimes krónikákat. Kár, hogy a választott időkeretbe a stájer *Rímeskrónika* nem fért volna be, pedig a közép-európai események szempontjából rendkívül fontos lett volna. A tárgyalt források közül magyar hadtörténeti szempontból – az egyébként a kötet szempontjából szintén kései, a XII. század második feléből származó – a *Pöhlde évkönyvének* (*Annales Palidenses*) a merseburgi (riadei) csatára vonatkozó részletei érdekesek. Ezt Gombos Albin közölte „Catalogus”-ában, a magyar nyelvű forráskötetéből mégis ki szokták hagyni, tekintettel annak kései keletkezésére, s a forrás mesés epizódok iránti vonzódására. A forrást számos alkalommal idézi a szerző, hiszen az jó példa arra, hogy a vezér, ez esetben I. Henrik az ellenség könyörtelen kiirtására bízhatja katonáit (Tötungskompetenz des Helden), illetve az ellenfélen aratott győzelmet a szöveg kizárólag neki tulajdonítja.

A bevezető fejezetekben az elemzés elméleti alapjait járja körül, a források történetiségének és forrásértékének a meghatározásával, a műfajok, a szerzők társadalmi helyzete, műveltsége és a befogadó közönség jellemzőinek felrajzolásával. Rögtön meg kell jegyeznünk, hogy jelen munka

¹ Vö.: Hans-Henning Kortüm: *Krieg im Mittelalter. Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 2. sz. 606–607. o.

² Martin Clauss: *Kriegsniederlagen im Mittelalter. Darstellung – Deutung – Bewältigung*. (*Krieg in der Geschichte*; Bd. 54.) Paderborn etc., 2010. *Ism.: Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 2. sz. 631–633. o.